

**Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького**

СОПЛКО Наталія Вікторівна

УДК 159.98:811:372.8

**ОСОБЛИВОСТІ ПОДОЛАННЯ
ПСИХОЛОГІЧНИХ БАР'ЄРІВ У СТУДЕНТІВ
У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ**

Спеціальність 19.00.07
“Педагогічна та вікова психологія”

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Хмельницький – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Державна прикордонна служба України.

Науковий керівник — кандидат філологічних наук, доцент **ОЛЕКСАНДРЕНКО Катерина Валентинівна**, Хмельницький національний університет, кафедра іноземної філології, завідувач кафедри.

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, доцент **ЗАСЄКІНА Лариса Володимирівна**, Волинський національний університет імені Лесі Українки, кафедра загальної та соціальної психології, завідувач кафедри;

кандидат психологічних наук **ЦИМБАЛ Світлана Володимирівна**, Національний аграрний університет, кафедра англійської мови для технічних та агробіологічних спеціальностей, старший викладач кафедри.

Захист відбудеться “ 11 ” грудня 2008 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 70.705.02 Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького за адресою: вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29003.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29003.)

Автореферат розісланий “ 6 ” листопада 2008 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат педагогічних наук,

професор

В. М. Гладкова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Нові соціально-економічні умови сучасного суспільства та поступова інтеграція України до європейського та світового співтовариства висувають більш високі вимоги до підготовки сучасного фахівця. Ефективність оволодіння знаннями у процесі навчальної діяльності у вищій школі значною мірою залежить від психологічної готовності тих, хто навчається, засвоїти та застосувати набуті знання на практиці, від уміння долати сформовані недієві стереотипи та від адекватного уявлення про свої можливості. Досвід свідчить, що у студентів вищих навчальних закладів (ВНЗ) у процесі навчання виникають внутрішні бар'єри психологічної природи – негативно забарвлені переживання щодо власної професійної спроможності й установки. Нездатність студентів долати такого роду бар'єри призводить до фрустраційних станів, а це, у свою чергу, негативно впливає на рівень засвоєння ними знань, на формування професійної компетентності.

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що чимало вітчизняних та зарубіжних учених (Л.С. Виготський, Г.О. Китайгородська, Л.В. Литвинова, А. Маслоу, Е.Л. Носенко, К. Роджерс, Н.В. Яковлева, John and Liz Soars та ін.) досліджували різноманітні аспекти підвищення ефективності навчальної діяльності. Зокрема, проблему психологічних бар'єрів у діяльності вивчали Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов, Б.Д. Паригін, С.Л. Рубінштейн, М.В. Савчин, Р.Х. Шакуров. Однак на сьогоднішній день відсутнє чітке визначення бар'єрів, які виникають у студентів у процесі навчання, особливо при вивченні іноземної мови, і стратегій їхнього подолання у навчальній діяльності; не структуровано стратегії, умови та чинники, що забезпечують подолання або компенсацію психологічних бар'єрів. Відтак, актуальною психолого-педагогічною проблемою є розробка програм, спрямованих на актуалізацію внутрішнього потенціалу та розвиток прихованих резервів студентів із подолання й компенсації психологічних бар'єрів, що виникають у процесі навчання, зокрема при вивченні іноземної мови.

Таким чином, недостатня розробленість та актуальність проблеми, яка відповідає вимогам Ради Європи щодо підготовки сучасного фахівця, зумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з планом наукової і науково-організаційної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького на 2006-2010 рр. та планом проведення науково-дослідних робіт Хмельницьким національним університетом з гуманітарного напрямку з теми №1Н-04 "Проблеми розвитку особистості майбутнього фахівця соціально-педагогічної сфери" (прот. №1 від 15.02.2004 р.).

Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (прот. №10 від 26.05.2004 р.) та узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (прот. №3 від 25.03.2008 р.).

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей подолання психологічних бар'єрів у студентів вищих навчальних закладів у процесі навчання (на прикладі вивчення іноземної мови).

Відповідно до мети дослідження було визначено такі **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз досліджень проблематики психологічних бар'єрів у процесі навчання студентів і на цій основі створити концептуальну базу нашої дисертаційної розробки.
2. Виявити та описати складові функціональної структури психологічних бар'єрів (когнітивну, емоційну, комунікативну), що ускладнюють ефективне оволодіння іноземною мовою студентами, виділити компоненти успішності вивчення іноземної мови у вищому навчальному закладі.
3. Визначити найбільш ефективні стратегії подолання психологічних бар'єрів, що виникають у процесі навчальної діяльності студентів вищих навчальних закладів, спираючись на актуалізацію їхніх індивідуальних резервів.
4. Розробити та експериментально перевірити програму подолання психологічних бар'єрів у студентів вищих навчальних закладів у процесі навчання іноземної мови.

Об'єкт дослідження – психологічні бар'єри, що виникають у процесі навчання студентів у вищому навчальному закладі.

Предмет дослідження – детермінанти виникнення психологічних бар'єрів у студентів вищих навчальних закладів у процесі навчання та стратегії подолання цих бар'єрів (на прикладі вивчення іноземної мови).

Гіпотеза дослідження. Визначення викладачем стратегії подолання психологічних бар'єрів залежить від усвідомлення наступного:

- у процесі оволодіння іноземною мовою у студентів виникають психологічні бар'єри, що зумовлюються індивідуально-психологічними особливостями студентів та певними умовами процесу вивчення іноземної мови, які ускладнюють ефективне засвоєння останньої;
- детермінантами емоційних, когнітивних і комунікативних бар'єрів у студентів вищих навчальних закладів у процесі вивчення іноземної мови є відповідні особливості навчального процесу;
- стратегії подолання психологічних бар'єрів базуються на використанні розвивальних технологій навчання, що сприяють зняттю психоемоційної напруги у студентів, усуненню семантичних перешкод при сприйнятті іншомовного мовлення, зниженню проявів невпевненості в собі та скутості під час виступу перед аудиторією, підвищенню самооцінки студентів у процесі оволодіння іноземною мовою, посиленню мотивації до її вивчення.

Урахування викладачем зазначених чинників сприятиме покращанню психологічного клімату на заняттях з іноземної мови, створенню належних психолого-педагогічних передумов для ефективного засвоєння навчального матеріалу, що забезпечить подолання психологічних бар'єрів у студентів вищих навчальних закладів, а це, у свою чергу, підвищить ефективність навчальної діяльності.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань було використано комплекс науково-дослідних методів: *теоретичні* – аналіз наукової літератури з проблематики психологічних бар'єрів, систематизація та узагальнення отриманої інформації для виявлення змісту психологічних бар'єрів у процесі навчання у вищому навчальному закладі, їхніх функцій та механізмів прояву; *емпіричні* – спостереження, анкетування та інтерв'ювання (методика Л.Б. Фішкової “Особливості психічного стану в процесі міжособистісного спілкування на заняттях з іноземної мови”, метод вивчення пізнавальної активності у формі запитань, поставлених випробуваними до прослуханого іншомовного тексту (С.О. Тарасова), метод “Визначення рівня розуміння”, методика незакінчених речень), індивідуальні бесіди, метод експертних оцінок (для виявлення детермінант психологічних бар'єрів у процесі вивчення іноземної мови), констатувальний та формувальний етапи експерименту (для виявлення психологічних бар'єрів, що виникають у процесі навчальної діяльності студентів вищих навчальних закладів та визначення стратегій їхнього подолання); *математичні* методи обробки експериментальних даних – багатofункціональний критерій ϕ^* -кутового перетворення Фішера (для визначення достовірності відмінностей між вибірками за рівнем досліджуваних ознак), критерій λ Колмогорова-Смирнова (для визначення достовірності розбіжностей між двома розподілами).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

уперше досліджено особливості вияву когнітивних та емоційних бар'єрів в іншомовному спілкуванні; виділено компоненти успішності вивчення студентами іноземної мови; виявлено найбільш ефективну стратегію подолання психологічних бар'єрів, які виникають у процесі навчання студентів ВНЗ, шляхом активізації їхніх індивідуальних психічних резервів;

удосконалено розуміння сутності поняття “психологічний бар'єр” у навчальній діяльності з урахуванням характеристик основних груп психологічних бар'єрів (когнітивних, емоційних і комунікативних), що виникають у процесі освоєння іншомовної реальності у студентів ВНЗ;

дістала подальшого розвитку систематизація різних поглядів вітчизняних і зарубіжних дослідників із проблеми психологічних бар'єрів і стратегій їхнього подолання у процесі навчання іноземної мови студентів ВНЗ.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці та використанні в навчальному процесі ВНЗ програми подолання психологічних бар'єрів у студентів при вивченні іноземної мови, а також діагностики різних видів психологічних бар'єрів у процесі навчання. Розроблену систему стратегій розвитку здібностей студентів конструктивно долати психологічні бар'єри впроваджено в роботу викладачів іноземної мови Київського національного лінгвістичного університету (акт реалізації від 16.01.2008 р.), Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (акт реалізації від 4.03.2008 р.) та Хмельницького національного університету (акт реалізації від 16.04.2008 р.).

Особистий внесок здобувача. У науковій статті “Щодо визначення поняття психологічного бар’єра у зарубіжній та вітчизняній психології”, написаній у співавторстві з К.В. Олександренко, особистий внесок здобувача полягає у здійсненні історико-психологічного аналізу виникнення та розвитку семантичної складової цього поняття. У публікації “Проблема розуміння іншомовного мовлення у контексті психологічних бар’єрів”, написаній у співавторстві з О.А. Вальчук, особистий внесок здобувача полягає у виокремленні видів розумових дій, найбільш значущих для формування розуміння у процесі навчання іноземної мови. У статті “Результати дослідження подолання психологічних бар’єрів у студентів під час навчання іноземної мови”, написаній у співавторстві з О.А. Матеюком, особистий внесок здобувача полягає у розробці та експериментальній перевірці програми подолання психологічних бар’єрів у студентів при вивченні іноземної мови.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися на міжнародних науково-практичних конференціях: “Іноземномовна комунікація: здобутки та перспективи” (Тернопіль, 2006), “Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи” (Хмельницький, 2007), “Пріоритетні напрями підготовки вчителя іноземної мови у контексті вимог Болонського процесу” (Ніжин, 2007), “Сучасний стан науки: досягнення, проблеми та перспективи розвитку” (Київ, 2008); на всеукраїнській науково-теоретичній конференції “Сучасні психолого-педагогічні тенденції розвитку освіти у вищих навчальних закладах України” (Хмельницький, 2007); на регіональній конференції TESOL-Ukraine “English as a Foreign Language in Ukraine: Integrative Tendencies and Educational Perspectives” (Хмельницький, 2003); на міжвузівській науково-методичній та науково-практичній конференціях “Шляхи підвищення ефективності навчання іноземної мови у вищому навчальному закладі” (Хмельницький, 2005); “Педагогічні технології підготовки перекладачів у вищих навчальних закладах” (Хмельницький, 2006).

Публікації за темою дисертації. Основні результати дослідження висвітлено в 13 наукових публікаціях, з яких 7 статей, із них 6 (2 – у співавторстві) надруковано у виданнях, що визначені ВАК України як фахові у галузі психології.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновку, 15 додатків і списку використаних джерел (190 найменувань). Загальний зміст дисертації викладено на 185 сторінках. Ілюстративний матеріал включає 4 рисунки та 5 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У *вступі* обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено його мету, об’єкт, предмет, сформульовано гіпотезу дослідження і завдання, висвітлено наукову новизну, практичне значення одержаних результатів дослідження, наведено відомості про апробацію дисертації і впровадження результатів у практику.

У *першому розділі* – “Проблема психологічних бар’єрів у студентів у процесі навчання у вищому навчальному закладі” – здійснено аналіз психологічних бар’єрів, що виникають у студентів у процесі навчання та особливості їхнього впливу на навчальну діяльність. У психології ця проблема розглядається вченими в межах основних напрямів різних шкіл (психоаналітичної теорії розвитку особистості, когнітивної та гуманістичної психології). У сучасних психологічних дослідженнях психологічний бар’єр трактується як фактор руйнування або стимуляції діяльності.

Загальноприйнятим у сучасній психології є твердження про те, що засвоєння іноземної мови являє собою особливий вид навчальної діяльності, який характеризується низкою специфічних особливостей. Ученими (О.М. Ветохов, О.Ф. Волобуєва, О.І. Зимня, Г.О. Китайгородська) виділено специфіку іноземної мови як предмета вивчення у вищому навчальному закладі. Дослідження показують, що засвоєння іноземної мови студентами потребує не лише розвитку іншомовних здібностей, але й комунікативної гнучкості, тренованості відповідних когнітивних процесів, емоційної стійкості та активної психологічної включеності в процес навчання.

Головними ознаками, які лежать в основі виділення психологічних бар’єрів у навчальній діяльності студентів, є:

- об’єктивні характеристики перебігу навчальної діяльності, які зумовлюють виникнення перешкод і ускладнень, та суб’єктивні фактори переживання психічних станів напруженості, викликані різними внутрішніми причинами (незадоволеність собою, внутрішня тривога, занепокоєння та ін.);

- змістові та динамічні характеристики психологічних бар’єрів, які виявляються в різних видах психічної активності з усвідомлення ускладнення, оцінки його травмуючого впливу на особистість і навчальну діяльність і, залежно від цього, впливають на глибину емоційного переживання сформованої критичної ситуації.

Результати науково-теоретичного аналізу показали, що психологічні бар’єри, які виникають у студентів у процесі оволодіння іноземною мовою, можна розділити на три основні групи: емоційні, когнітивні та комунікативні.

Проблема розуміння у контексті психологічних бар’єрів – це, перш за все, вивчення особливостей прояву когнітивних бар’єрів у студентів. У процесі вивчення іноземної мови найбільш значущими для формування розуміння є три види розумових дій: розуміння-розпізнавання, розуміння-гіпотеза, розуміння-об’єднання. Розуміння студентами іншомовного мовлення досягається за допомогою таких стратегій розуміння, як: пошук слів; виявлення планів значеннєвих категорій, видів значеннєвих категорій і їхніх угруповань; виявлення смислових категорій, які передають основні думки та деталі тексту; зміна розуміння змісту тексту. Найбільш раціональним є використання студентами ВНЗ індивідуальних психологічних тактик розуміння, що залежать від особливостей вербального мислення студентів, їхньої емоційності та включеності в іншомовну комунікацію. Глибина, виразність, повнота та точність

розуміння іншомовного мовлення визначають рівень розуміння іншомовного тексту реципієнтами.

У *другому розділі* – “Емпіричне дослідження психологічних бар’єрів у студентів при вивченні іноземної мови” – подано результати аналізу основних груп психологічних бар’єрів, що найбільше впливають на студентів при вивченні іноземної мови. Теоретичне дослідження детермінант психологічних бар’єрів, чинників, що сприяють зниженню їхнього негативного впливу на студентів та подоланню психологічних бар’єрів, лягло в основу організації емпіричного дослідження. Результати проведеного нами діагностичного обстеження підтверджують наше припущення про те, що на навчальну діяльність студентів найбільше впливають емоційні, когнітивні та комунікативні бар’єри.

З’ясовано, що серед причин, які зумовлюють незадовільні психічні стани на заняттях з іноземної мови, переважають: скутість студентів, зумовлена їхніми помилками та промахами, у процесі спілкування з викладачем, небажання говорити з помилками перед групою, страх викликати сміх або несхвалення, скутість у ситуації розмови в парі із “сильним” (тим, хто добре володіє мовою) співрозмовником, невміння застосовувати знання в ситуації реального спілкування. Результати констатувального дослідження свідчать про те, що для студентів ситуацією, яка викликає найбільшу психологічну скутість і невпевненість у собі, є виступ із монологом іноземною мовою перед аудиторією (8,8%; 11,5%; 8,1%; 3,1% з 1 по 4 курси відповідно). Нами також виявлено, що достатньо значна кількість студентів 4-х курсів (11,8%; 7,7%; 10,8%; 3,1%) вважає себе людьми нетовариськими, зазнає психологічних труднощів (значних і незначних) у новій обстановці серед незнайомих людей навіть при спілкуванні рідною мовою (34,3%; 64,1%; 32,2%; 27,3%).

Аналіз експериментальних даних показав, що при написанні текстів іноземною мовою найбільші труднощі виникають у студентів усіх курсів при написанні ділових та офіційних паперів (55,9%; 57,7%; 45,9%; 34,4%) і при підготовці тексту доповіді для презентації іноземною мовою перед аудиторією (44,1%; 34,6%; 24,3%; 18,8%). Більшість студентів погоджується виступити з промовою іноземною мовою перед незнайомою аудиторією тільки у випадку гострої потреби (43,4%; 58,5%; 41,6%; 20,1%), але хотіли б відмовитися від виконання цього завдання (14,2%; 13,8%; 13%; 3,3%). Якщо їм доведеться виступати з доповіддю перед однокласниками (навіть за умови можливості попередньо підготуватися), переважна більшість буде відчувати психологічні труднощі: тривожність, побоювання та розгубленість. Ці психологічні труднощі зумовлені внутрішнім очікуванням обговорення, глузувань, неповаги з боку аудиторії, а також непередбаченими реакціями слухачів (спонтанне спілкування іноземною мовою).

Результати констатувального дослідження показали, що рівень розуміння іншомовного мовлення, яке сприймається аудіально, у більшості опитаних студентів 1-3 курсів середній (35,4%; 23,1%; 27,1%) і лише на 4 курсі високий (32,2%). Проте рівень пошукової активності, безпосередньо пов’язаний із рівнем розуміння мовлення іноземною мовою, виявився невисокий. Дані, отримані в

ході констатувального експерименту, показують, що при виділенні основної думки в почутому тексті та передачі її своїми словами, причинами найбільших психологічних утруднень у студентів 1-4 курсів є: погане знання іноземної мови (22%; 13,7%; 9,5%; 0%) та незнайомі слова (22%; 18,6%; 12%; 4,8%), швидкий темп мовлення мовця (20,6%; 19,2%; 18,9%; 0%), неуважність при аудіюванні (4,9%; 6%; 3,9%; 4,8%), а також неповне або неточне розуміння почутого (19,3%; 16,6%; 11,5%; 6,5%), дефіцит досвіду у виконанні таких завдань (15,7%; 17,4%; 9,1%; 3,2%), швидка втомлюваність (11,8%; 14,5%; 8,4%; 0%), істотна різниця між мовленням іноземця та викладача чи однокласників (9,8%; 8,7%; 6,4%; 0%).

Серед причин неуважності найбільша кількість випробуваних відзначила такі фактори, як відволікання на сторонні речі (10,1%; 15,5%; 14,3%; 7,1%), приділення великої уваги деталям, а не загальному смислу промови (10,1%; 6,8%; 6,2%; 0%), інтерес до особистості того, хто виступав, а не до сказаного ним (10,1%; 9,8%; 8,9%; 0%), незнайомі слова (16%; 9,8%; 8,9%; 0%). Швидке втомлювання студентів при сприйнятті іншомовного мовлення на слух викликано нерозумінням смислу сказаного (22,6%; 12,7%; 5,7%; 0%), а відтак, нездатністю перекладати одночасно з аудіюванням (5,9%; 6,8%; 5,7%; 0%). Нами з'ясовано, що факторами, які можуть сприяти більш продуктивному сприйняттю іншомовного мовлення на слух і зняттю психологічних труднощів, на думку студентів, є: більша концентрація на завданні, відсутність сторонніх людей, більш повільний темп мовлення іноземця, наявність словника або перекладача, наявність письмового варіанта почутого (зорова опора).

У **третьому розділі** – “Реалізація стратегій та програми подолання психологічних бар'єрів у студентів при вивченні іноземної мови та аналіз їх ефективності” – представлено стратегію подолання психологічних бар'єрів як систематизований комплекс прийомів, який формує спосіб реалізації навчальної діяльності, що забезпечує подолання психологічних бар'єрів. Стратегії подолання психологічних бар'єрів відповідають характеру навчальної діяльності, в якій вони виникають і долаються.

Стратегії мають основні, властиві їм характеристики (цілеспрямованість, послідовність, повнота та завершеність) і можуть виконувати у навчальній діяльності, спрямованій на оволодіння іноземною мовою, мотиваційну, організаційну та регульовальну функції. Реалізація цих функцій повною мірою можлива за умови, що стратегії подолання психологічних бар'єрів у студентів є предметом їхнього свідомого контролю.

Успішність навчальної діяльності студентів ВНЗ з оволодіння іноземною мовою істотно залежить від обраної стратегії подолання психологічних бар'єрів. Інтегральною характеристикою, що поєднує особливості всіх стратегій подолання психологічних бар'єрів навчальної діяльності студентів, є психологічна стійкість особистості студента. Вивчення стратегій подолання психологічних бар'єрів характеризується позитивним і негативним забарвленням, яке визначається способами емоційного реагування на зміну навчальних ситуацій і труднощів. Переживання критичних подій призводить до прийняття важливих рішень. Залежно від значущості переживання, його сили,

кількості докладених зусиль для подолання психологічного бар'єра ту або іншу подію можна подолати різними способами.

Проведене нами дослідження показало, що найбільш ефективною та значущою для подолання психологічних бар'єрів у студентів при вивченні іноземної мови є розвивальна стратегія, в основі якої лежить конструктивний спосіб подолання труднощів. Застосування цієї стратегії подолання психологічних бар'єрів забезпечує розвиток активності, стійкості, цілісності, самоконтролю, відповідального ставлення до своєї професійної кар'єри.

Розвивальна стратегія зумовлена зв'язаністю між собою окремих одиниць структури суб'єкта навчальної діяльності у внутрішньому просторі й часі, здатністю до самотворення, самоорганізації та саморегуляції, стійкістю, динамічною спрямованістю особистості, оптимістичним прогнозуванням, особистою відповідальністю, орієнтацією на успіх і досягнення.

Розроблена нами програма подолання психологічних бар'єрів у студентів при вивченні іноземної мови сприяє конструктивному подоланню студентами когнітивних, емоційних і комунікативних бар'єрів при сприйнятті іншомовного мовлення на слух, а також у ситуації виступу з монологом іноземною мовою за умови використання розвивальної стратегії подолання психологічних бар'єрів. Про це свідчать результати формульованого експерименту (таблиця 1).

Таблиця 1

Оцінка володіння стратегіями подолання психологічних бар'єрів студентами

Стратегія		Констатувальний етап			Заключний етап		
		ЕГ	КГ	λ_{emp}	ЕГ	КГ	λ_{emp}
Розвивальна	п	14	14	0,0205	33	15	1,302
	%	14,9	15,2		35,2	16,1	
Захисна	п	29	27	0,082	29	20	1,916
	%	30,8	29,3		30,8	21,8	
Пасивна	п	29	31	0,123	20	31	1,05
	%	30,8	33,8		21,2	33,9	
Депресивна	п	15	13	0,007	6	19	0,082
	%	16	14,1		6,4	20,6	
Афективно-агресивна	п	7	7	—	6	7	—
	%	7,5	7,6		6,4	7,6	
Разом		94	92		94	92	

При статистичній обробці результатів було отримано такі дані за критерієм λ Колмогорова-Смирнова: на заключному етапі спостерігаються статистично значимі ($p \leq 0,01$) розбіжності результатів, що свідчить про ефективність експериментального дослідження, спрямованого на оволодіння студентами розвивальною стратегією конструктивного характеру подолання психологічних бар'єрів на заняттях з іноземної мови.

Реалізація програми подолання психологічних бар'єрів у студентів при вивченні іноземної мови відбувалась у чотири етапи:

1) знайомство із сутністю психологічних бар'єрів і їхнє усвідомлення студентами;

- 2) подолання бар'єрів розуміння;
- 3) подолання бар'єрів, що виникають при аудіальному сприйнятті мовлення іноземною мовою;
- 4) зниження проявів психологічних ускладнень при виступі з монологом іноземною мовою перед аудиторією.

У процесі експериментальної перевірки програми подолання психологічних бар'єрів у студентів при вивченні іноземної мови та створення на заняттях сприятливих психологічних умов призвело до зниження негативного впливу та часткового подолання психологічних бар'єрів у студентів, підвищення їхньої самооцінки як суб'єктів вивчення іноземної мови, посилення мотивації до вивчення іноземної мови, посилення здатності до застосування розвивальної стратегії під час подолання бар'єрів у процесі вивчення іноземної мови. Дані представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

**Динаміка змін в оцінці студентами ЕГ та КГ свого психічного стану
в різних ситуаціях спілкування іноземною мовою (у %)**

Ситуація спілкування	Психічний стан	Групи	Констатувальний етап			Заключний етап		
			п	%	$\varphi^*_{емп}$	п	%	$\varphi^*_{емп}$
Ситуація спілкування з викладачем (діалог студент-викладач)	Упевнений у собі, не відчуваю збентеженості	ЕГ	29	30,8	0,061	44	46,8	1,323
		КГ	28	30,4		32	56,5	
	Певною мірою скутий, невпевнений у собі	ЕГ	50	53,2	0,273	45	47,2	0,286
		КГ	50	54,3		46	50	
	Напружений, скутий, невпевнений у собі, часто розгублююсь	ЕГ	15	16	0,130	5	5,3	2,312
		КГ	14	15,3		14	15,3	
Виступ перед аудиторією (студент-студенти)	Упевнений у собі, не відчуваю збентеженості	ЕГ	46	48,9	0,300	72	76,6	3,226
		КГ	47	51,1		50	54,4	
	Певною мірою скутий, невпевнений у собі	ЕГ	29	30,8	0,580	20	21,3	1,262
		КГ	32	34,8		27	29,3	
	Напружений, скутий, невпевнений у собі, часто розгублююсь	ЕГ	19	20,3	1,125	2	2,1	3,683
		КГ	13	14,1		15	16,3	
Спілкування з одногрупником (діалог студент-студент)	Упевнений у собі, не відчуваю збентеженості	ЕГ	56	59,6	0,123	81	86,2	3,369
		КГ	54	58,7		60	65,2	
	Певною мірою скутий, невпевнений у собі	ЕГ	29	30,8	0,580	13	13,8	2,462
		КГ	32	34,8		26	28,3	
	Напружений, скутий, невпевнений у собі, часто розгублююсь	ЕГ	9	9,6	0,777	—	—	3,519
		КГ	6	6,5		6	6,5	
Спілкування з одногрупниками (полілог студент-студенти)	Упевнений у собі, не відчуваю збентеженості	ЕГ	46	48,9	0,300	71	75,5	2,455
		КГ	47	51,1		54	58,7	
	Певною мірою скутий, невпевнений у собі	ЕГ	29	30,8	0,580	22	23,4	0,082
		КГ	32	34,8		22	23,9	
	Напружений, скутий, невпевнений у собі, часто розгублююсь	ЕГ	19	20,3	1,125	1	1,1	4,440
		КГ	13	14,1		16	17,4	

При статистичній обробці результатів заключного зрізу нами виявлено дані за критерієм φ^* – кутового перетворення Фішера. Отже, статистично значимою є динаміка змін щодо оцінки студентами експериментальної та контрольної груп на заключному етапі дослідження свого психічного стану. Зокрема, емпіричні значення φ^*_{emp} (1,323; 3,226; 3,369; 2,455) свідчать про значимі ($p \leq 0,05$) відмінності між експериментальною та контрольною групами у випадку, коли студенти почувають себе впевнено.

Аналогічно значимо ($p \leq 0,01$) відрізняється кількість студентів, які часто розгублюються ($\varphi^*_{emp}=2,312; 3,683; 3,519; 4,440$) у різних ситуаціях спілкування. Це свідчить про те, що кількість студентів експериментальної групи, які не почуваються скuto, напружено перед викладачем, при виступі перед аудиторією, у парі з однокласником, при відстоюванні своєї думки значно зменшилася, а кількість тих, хто почувається впевнено у таких ситуаціях, значно зросла.

Таким чином, результати дослідження випробуваних контрольної та експериментальної груп підтверджують ефективність запропонованої програми подолання психологічних бар'єрів у студентів при вивченні іноземної мови.

ВИСНОВКИ

Зважаючи на результати теоретико-експериментального дослідження проблеми подолання психологічних бар'єрів у студентів у процесі навчання, можна зробити такі висновки.

1. Результати аналізу психолого-педагогічної літератури свідчать про те, що у зарубіжній і вітчизняній науці психологічним бар'єрам приділяється значна увага. Психологічні бар'єри, що виникають у процесі навчання студентів, та нездатність студентів долати їх призводять до фрустраційних переживань (тривоги, побоювання, відчаю) і невротичних станів (роздратованості, неспокою, скutoсті).

Теоретичний аналіз наукових розробок, присвячених проблематиці дав змогу висунути власне трактування поняття „психологічний бар'єр” у навчальній діяльності. Психологічний бар'єр – це вплив негативного минулого досвіду тих, хто навчається, який перешкоджає розумінню й правильній оцінці ситуацій, фактів, закономірностей, вибору способів дії, стратегій вирішення проблем, сприйняттю інновацій у навчальній діяльності, що, насамперед, виявляється в пізнавальній та комунікативній пасивності суб'єкта навчання та унеможлиблює належне виконання ним навчальних завдань. Урешті-решт, утворюється ревербераційне коло, складові якого посилюють одне одного, розірвати яке покликаний викладач.

Результати науково-теоретичного аналізу показали, а проведений експеримент підтвердив, що психологічні бар'єри, які виникають у студентів у процесі оволодіння іноземною мовою, можна поділити на три основні групи: емоційні, когнітивні та комунікативні.

Характерною ознакою когнітивного бар'єра є нерозуміння реципієнтом змісту інформації, яку передає індуктор (викладач-студент), що істотно

перешкоджає належному засвоєнню інформації, а відтак, подальшому взаєморозумінню та взаємодії.

Емоційні бар'єри в процесі вивчення іноземної мови зумовлюються: високим рівнем тривожності, неадекватною самооцінкою, рівнем домагань, прагненням до визнання та авторитету.

Прояв комунікативного бар'єра в процесі оволодіння іноземною мовою характеризується скутістю, невпевненістю, розгубленістю студентів в різних ситуаціях спілкування, які демонструють їхнє погане знання мови, заважають ефективній взаємодії та обміну інформацією.

2. Успішність навчальної діяльності студентів у засвоєнні іноземної мови визначається багатьма чинниками: високою мотивацією студентів до оволодіння іноземною мовою; спільною впевненістю викладача та студентів у досягненні успіху; позитивним психологічним кліматом на заняттях з іноземної мови; урахуванням викладачем індивідуально-психологічних особливостей студентів; адекватною оцінкою викладача й одногрупників навчальних досягнень студента, що сприяє його особистісному самоствердженню; створенням толерантних довірливих взаємин на заняттях з іноземної мови, що сприяє активному включенню студентів в іншомовну діяльність, яка приносить задоволення від навчальної діяльності, стимулює їхні когнітивні процеси та позитивно забарвлені емоційні реакції.

3. Стратегія подолання психологічних бар'єрів – систематизований комплекс прийомів, який формує спосіб реалізації навчальної діяльності, що забезпечує подолання психологічних бар'єрів. Стратегії подолання психологічних бар'єрів відповідають характеру навчальної діяльності, в якій вони виникають і долаються, і формуються на основі способів подолання.

Способи подолання психологічних бар'єрів спрямовані як на зниження травмуючого впливу негативних факторів, так і на пошук нових, нестандартних підходів, а також на ефективне виконання навчальної діяльності. Суб'єкт долає свої психологічні бар'єри двома принципово різними способами: конструктивним (трансформацією смислових структур і переходом на більш високий рівень розвитку) та деструктивним (психологічним захистом, відмовою від продуктивного вирішення критичних ситуацій, зняттям емоційної напруги, що призводить до регресу особистості). Відповідно до цих способів нами виділено такі види стратегій подолання психологічних бар'єрів, що виникають у процесі навчання студентів: розвивальна (оптимізація навчальної діяльності, пошук нових можливостей самовдосконалення, орієнтація на успіх і досягнення), захисна (уникнення подолання психологічних бар'єрів, переорієнтація на іншу діяльність), пасивна (пристосування, бездіяльність), депресивна (апатія, відмова від навчальної діяльності), афективно-агресивна (дратівливість, агресивність, упередженість).

Найбільш ефективною і значущою для подолання психологічних бар'єрів у студентів при вивченні іноземної мови виявилася розвивальна стратегія, в основі якої лежить конструктивний спосіб подолання труднощів. Результати формувального експерименту засвідчили, що застосування цієї стратегії

забезпечує розвиток активності, стійкості, цілісності і самоконтролю особистості, відповідального ставлення до своєї кар'єри.

4. На основі проведеного експерименту розроблено програму подолання психологічних бар'єрів у студентів при вивченні іноземної мови, яка сприяє конструктивному подоланню студентами когнітивних, емоційних і комунікативних бар'єрів при сприйнятті іншомовного мовлення на слух, а також у ситуації монологічного виступу іноземною мовою (за умови використання розвивальної стратегії подолання психологічних бар'єрів). Програма подолання психологічних бар'єрів у студентів включає: розгляд сутності проблеми психологічних бар'єрів і стратегій їхнього подолання в навчальній діяльності студентів; зміцнення впевненості студентів у своїх знаннях, здібностях; створення позитивно забарвленої емоційної атмосфери для іншомовного спілкування; зняття емоційної напруги. Експериментальна перевірка програми подолання психологічних бар'єрів у студентів при вивченні іноземної мови на основі створення на заняттях з іноземної мови сприятливих психологічних умов засвідчила зниження негативного впливу та часткового подолання психологічних бар'єрів у студентів, підвищення їхньої самооцінки як суб'єктів вивчення іноземної мови, посилення мотивації до вивчення іноземної мови та здатності до застосування розвивальної стратегії у подоланні бар'єрів як під безпосереднім керівництвом викладача, так і у процесі самостійного вивчення іноземної мови.

Таким чином, завдання дослідження виконано, його результати підтверджують висунуту гіпотезу. Отримані матеріали можуть бути використані для проведення практичних занять з іноземної мови та розробки навчально-методичної літератури з психології навчання.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми психологічних бар'єрів при вивченні іноземної мови. Перспективними напрямками подальшого дослідження проблематики психологічних бар'єрів та їх подолання у студентів у процесі навчання є аналіз впливу згуртованості навчальної групи на подолання психологічних бар'єрів у студентів під час формування сучасної особистості відповідно до вимог Ради Європи. Особливий інтерес викликає проблема подолання знервованості під час публічного виступу студентів вищих навчальних закладів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Сопілко Н.В. Види психологічних бар'єрів у студентів при вивченні іноземної мови / Н.В. Сопілко // Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України / за ред. акад. С.Д. Максименка. – К.: ДП Інформаційно-аналітичне агентство, 2007. – Вип. 35. – С. 194 – 199.

2. Сопілко Н.В. Виділення категорії „бар'єр” і її значення при вивченні іноземних мов / Н.В. Сопілко // Збірник наукових праць / за ред. проф. Балашова В.О. – Хмельницький: Вид-во Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, 2007. – №40, Ч. II. – С. 277 – 279.

3. Сопілко Н.В. Психологічний аналіз ефективності подолання психологічних бар'єрів у студентів на заняттях з іноземної мови в умовах експериментального навчання / Н.В. Сопілко // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К. : ГНОЗІС, 2008. – Т.Х, ч.2. – С. 417 – 425.

4. Сопілко Н.В. Результати дослідження подолання психологічних бар'єрів у студентів під час навчання іноземної мови / Н.В. Сопілко, О.А. Матеюк // Збірник наукових праць / за ред. проф. Балашова В.О. – Хмельницький : Вид-во Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, 2007. – №39, Ч.ІІ. – С. 214 – 216.

5. Сопілко Н.В. Щодо визначення поняття психологічного бар'єра у зарубіжній та вітчизняній психології / Н.В. Сопілко, К.В. Олександренко // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія №12 : Психологічні науки : зб. наук. праць – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – №16(40). – С. 104 – 110.

6. Сопілко Н.В. Щодо стратегій подолання психологічних бар'єрів у студентів під час навчання іноземній мові / Н.В. Сопілко // Актуальні проблеми психології / за ред. акад. С.Д. Максименка. – К. : Главник, 2008. – Т. Х. вип. 4. – С. 231 – 236.

7. Сопілко Н.В. Психолого-педагогічні особливості взаємодії викладача та студентів ВНЗ під час вивчення іноземної мови / Н.В. Сопілко // Наукові записки. Серія : Психолого-педагогічні науки / Ніжинський державний ун-т ім. М.Гоголя ; за заг. ред. проф. Є.І. Коваленко – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – №5. – С. 155 – 157.

8. Сопілко Н.В. Вивчення іншомовної культури як необхідної складової оволодіння мовою / Н.В. Сопілко // Сучасні наукові дослідження – '2006. Філологічні науки : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., 20-28 лют. 2006 р. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2006. – Т. 36 – С. 45 – 47.

9. Сопілко Н.В. Емпіричне дослідження стратегій подолання психологічних бар'єрів у студентів при вивченні іноземної мови та аналіз його результатів / Н.В. Сопілко // Сучасні психолого-педагогічні тенденції розвитку освіти у вищих навчальних закладах України : матеріали Всеукраїнської наук.-теорет. конф., 18-19 жовт. 2007 р. – Хмельницький : Вид-во Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, 2007. – С. 177.

10. Сопілко Н.В. Навчання іноземної мови : особливості подолання психологічних труднощів / Н.В. Сопілко // Шевченківська весна : матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. студ., асп. та молодих вчен., присвяч. 90-річчю з дня заснування Укр. Студ. Наук. Т-ва Київського Ун-ту Св. Володимира, 20-23 берез. 2008 р. / за заг. ред. проф. О.К. Закусила. – К. : Обрії, 2008. – Вип. VI : у 4-х ч. – Ч.2 – С. 212 – 213.

11. Сопілко Н.В. Проблема розуміння іншомовного мовлення у контексті психологічних бар'єрів / Н.В. Сопілко, О.А. Вальчук // Професійне становлення особистості : проблеми і перспективи : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф., 24-26 жовт. 2007 р. – Хмельницький : Авіст, 2007. – С. 261 – 265.

12. Сопілко Н.В. Технологія проведення дискусій при навчанні іноземних мов / Н.В. Сопілко // Іноземномовна комунікація : здобутки та перспективи : міжнар. наук. конф., присвячена 40-річчю Тернопільського держ. економ. ун-ту, 25-26 трав. 2006 р. – Тернопіль : НВП Еліком ЛТД, 2006. – С. 273 – 274.

13. Sopilko N.V. Developing Public Speaking Skills / N.V. Sopilko // English as a Foreign Language in Ukraine : Integrative Tendencies and Educational perspectives : The 2nd regional TESOL-Ukraine Conference. Kamianets-Podilsky, April 17, 2003. – Khmelnytsky, 2003. – P. 91 – 92.

АНОТАЦІЇ

Сопілко Н.В. Особливості подолання психологічних бар'єрів у студентів у процесі навчання. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.07 – “Педагогічна та вікова психологія”. – Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2008.

Дисертацію присвячено дослідженню особливостей подолання психологічних бар'єрів, що виникають у студентів у процесі навчання (на прикладі вивчення іноземної мови). Визначено та діагностично підтверджено, що на навчальну діяльність студентів найбільше впливають когнітивні, емоційні та комунікативні бар'єри. Обґрунтовано й доведено, що ефективність навчання іноземної мови визначається стратегією подолання психологічних бар'єрів суб'єктивного рівня і бар'єрів, зумовлених специфічними характеристиками процесу навчання, що мають різну етимологію та ускладнюють освоєння нової іншомовної реальності студентами. Визначено найбільш ефективну стратегію подолання психологічних бар'єрів, які виникають у процесі навчальної діяльності. Розроблено та експериментально перевірено програму подолання психологічних бар'єрів у студентів у процесі навчання, яка сприяє підвищенню ефективності навчання.

Ключові слова: психологічні бар'єри, стратегія подолання, іноземна мова, навчальна діяльність, студент, підвищення ефективності навчання.

Сопилко Н.В. Особенности преодоления психологических барьеров у студентов в процессе обучения. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – “Педагогическая и возрастная психология”. – Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого. – Хмельницкий, 2008.

Диссертация посвящена исследованию особенностей преодоления психологических барьеров, которые возникают у студентов в процессе обучения (на примере изучения иностранного языка). Определено и диагностически подтверждено, что на учебную деятельность студентов наиболее воздействуют когнитивные, эмоциональные и коммуникативные барьеры. Обосновано и доказано, что эффективность обучения иностранному языку определяется

стратегией преодоления психологических барьеров субъективного уровня и барьеров, обусловленных специфическими характеристиками процесса обучения, которые имеют разную этимологию и затрудняют освоение новой иноязычной реальности студентами. Определена наиболее эффективная стратегия преодоления психологических барьеров, которые возникают в процессе учебной деятельности. Разработана и экспериментально проверена программа преодоления психологических барьеров у студентов в процессе обучения, которая способствует повышению эффективности обучения.

Ключевые слова: психологические барьеры, стратегия преодоления, иностранный язык, учебная деятельность, студент, повышение эффективности обучения.

Sopilko N.V. Peculiarities of Overcoming Students Psychological Barriers in the Teaching Process. – Manuscript.

Thesis for obtaining the Scientific Degree of the Candidate of Psychological Sciences in speciality 19.00.07 – “Educational and Age Psychology”. – Bohdan Khmelnytsky National Academy of the State Borderguard Service of Ukraine. – Khmelnytsky, 2008.

Thesis deals with the peculiarities of overcoming students psychological barriers in the teaching process (on the basis of foreign language learning). Psychological barriers, which appear while studying foreign language and students inability to overcome them, lead to frustrational uneasiness (anxiety, fear and despair) and neurotic condition (irritation, worry and constraint).

On the basis of theoretical investigation it has been cleared out and improved the notion “psychological barrier” in the teaching process, in which many aspects are expressed.

The main signs of distinguishing psychological barriers in the teaching process of students are the following: objective characteristics of the teaching process, which cause the obstacles and complications, and subjective factors of experiencing psychic states of strain, which are caused by the different inner reasons (self-discontent, inner anxiety and uneasiness); sense and dynamic characteristics of psychological barriers, which manifest themselves in the different types of psychic activity of understanding complication, evaluation of its traumatic influence on individual and the teaching process and, thus, they have a great influence on the depth of emotional experience of emerging critical situation.

It has been determined that psychological barriers, which appear in the learning process while students mastering foreign language, can be divided into three main groups: cognitive, emotional and communicative.

It has been found out that students progress in the teaching process while mastering foreign language is determined by many factors: students big motivation to master foreign language; common confidence of teacher and students in achieving success; a positive psychological climate created at foreign language lessons; teacher’s account of individual students psychological characteristics; adequate appreciation of teacher and groupmates student’s learning progress, which stimulates student’s self-

affirmation; creating tolerant trusting relations at foreign language lessons, which promotes active student's involving in the foreign language activity, that brings feeling of satisfaction from the learning process, stimulates their cognitive processes and positively coloured emotional reactions.

The potential determinants of subjective psychological barriers origination are cognitive characteristics (memory capabilities, the level of language mechanisms formation); emotional characteristics (inner expectation of unpredictable negative reactions from people, uneasiness for possible mistakes in front of the teacher and groupmates); communicative situations at the foreign language lessons (communication with a teacher, monologue and polylogue with groupmates and public speaking).

It has been grounded and proved that effectiveness of teaching foreign language is determined by the certain strategy of overcoming psychological barriers and the barriers, caused by the specific characteristics of the teaching process, which have different etymology and complicate the process of studying a new foreign reality by students.

The strategy of overcoming psychological barriers while learning foreign language is a system of arranged particular methods, which form the ways of actuation, accumulation, improvement, automatization of students inner resources and their actuation for overcoming psychological barriers in the educational process. Overcoming psychological barriers in the teaching process is possible due to students understanding of their own positive cognitive ability and capability to master foreign language, emotional stability and positive attitude toward activity, decrease of the level of situational anxiety at the foreign language lessons and due to individual controlling of the educational process.

Developing educational strategy is the basis for establishing the psychological conditions for students overcoming psychological barriers while learning foreign language; it promotes increasing of inner motivation, self-appraisal while learning foreign language, as well as forming the skill of predicting and planning the development of inner potential for overcoming psychological barriers. It has been proved experimentally that students effectiveness of mastering foreign language will be increased, when they are engaged into the specific activity of a specially elaborated program on overcoming students psychological barriers while learning foreign language, which is based on developing strategy. It enables removing emotional stress, diffidence and uneasiness in different communicative situations at the English lessons, eliminating sense barriers in foreign speech comprehension, increasing psychological stability, self-appraisal and students motivation in the process of learning foreign language.

The program on overcoming psychological barriers in the teaching process has been worked out and verified experimentally. The results of the experiment testify the rise in effectiveness of foreign language teaching.

Key words: strategy of overcoming psychological barriers, foreign language, teaching process, student, rise in teaching effectiveness.